

Пальшков К.Є.

Суспільно-політичні розмежування в Естонії у 1985–1991 роках

У статті розглянуто суспільно-політичні розмежування в Естонії у 1985–1991 роках. Зазначений період характеризувався підйомом громадської активності у боротьбі за відновлення естонської державності. Окрім організації національного реформістського руху, в Естонії утворювалися сили, що виступали за продовження радянського вектора розвитку. Вирішальним фактором ідейного протистояння стало загальне домінування ідеї незалежності серед естонських національних еліт.
Ключові слова: *Перебудова, державність, незалежність, Народний фронт Естонії, партія.*

го движения, в Эстонии создавались силы, которые выступали за продолжение советского вектора развития. Решающим фактором идейного противостояния стало общее доминирование идеи независимости среди эстонских национальных элит.
Ключевые слова: *Перестройка, государственность, независимость, Народный фронт Эстонии, партия.*

The article contains an overview of the socio-political separation in Estonia in 1985–1991. This time was characterized by a rise in civic activity in the struggle for the restoration of Estonian statehood. In addition to organizing the national reform movement, forces were created that advocated the continuation of the Soviet vector of development. The decisive factor in the ideological confrontation was the general domination of the idea of independence among the Estonian national elites.
Key words: *Reorganization, statehood, independence, Estonian People's Front, party.*

УДК 329.11

Пальшков К.Є.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри філософії
та соціально-гуманітарних дисциплін
Одеського державного
університету внутрішніх справ

В статье рассмотрены общественно-политические размежевания в Эстонии в 1985–1991 годах. Указанный период характеризовался подъемом гражданской активности в борьбе за восстановление эстонской государственности. Кроме организации национального реформистско-

Подібно до Латвії та Литви у добу Перебудови Естонія відчувала сильне громадське піднесення. Лібералізація суспільно-політичного середовища виявилася стимулом для підвищення активності національно налаштованих сил, що до цього жорстко переслідувалися радянською державою. Водночас, незважаючи на загальну ідейну єдність серед корінних естонців, рух до відновлення державності зазнавав істотного впливу з боку російськомовної емігрантської спільноти, широко представленої у національному складі республіки. Цю обставину потрібно вважати специфічною рисою процесу консолідації та структурування політичних сил в Естонії.

Мета статті полягає у визначенні особливостей процесу структуризації суспільно-політичного середовища в Естонії у 1985–1991 рр.

У період Перебудови Естонії вдалося ефективно скористатися загальною лібералізацією та гласністю й досягти чималого прогресу, намагаючись повернути втрачену незалежність [2, с. 112].

Зокрема, у сфері політичних інклюзивних інститутів опозиційно налаштованими колами Естонської РСР було утворено низку громадсько-політичних об'єднань різного ступеня радикалізму.

Серед найбільш радикальних та послідовних сил необхідно виділити Партію національної незалежності Естонії (далі – ПННЕ). Складаючись переважно із простих громадян, частина з яких через свою опозиційність була переслідувана владою, ПННЕ привертала до себе увагу чіткою та визначеною позицією. Вимоги повного суверенітету та жорстка позиція у питаннях громадянства і мови невпинно розширювали підтримку ПННЕ серед громадян. Вагому моральну перевагу ПННЕ

надавав статус її засновників, ким насамперед були дисиденти, що мали змогу тиснути на владу своїм минулим. Навіть тій частині офіційної комуністичної влади, що вітала демократичні перетворення і різним чином сприяла таким змінам, було важко прирівнювати свою участь у боротьбі за незалежність із раніше перенесеними дисидентами стражданнями.

Водночас популярною тенденцією серед громадян, що мали бажання приєднатися до процесу національного визволення, стало групування у менш радикальні, але більш масові рухи, фасадне оформлення яких відрізнялося меншою політизованістю за радикалів. Найбільш відомими об'єднаннями, зорганізованими за таким принципом, стали зелений рух і Товариство охорони пам'яток старовини. Останнє слід назвати першою масовою громадською організацією того часу. Незважаючи на назву, ідейне підґрунтя цього товариства містило політичні цілі. Лідер Товариства Т. Веллісте відкрито закликав естонців до реалізації ідеї незалежності, а невід'ємним атрибутом заходів, проваджуваних товариством, став традиційний національний синьо-чорно-білий прапор.

Аналогічного змісту була й фактична діяльність зеленого руху, назва якого була здебільшого формальною. Номінально зелений рух виступав проти планів розробки в республіці фосфоритних родовищ відкритим способом. Утім у діяльності вражаючого масштабами руху був і неофіційний підтекст – протистояння союзному центру.

Свою роль у процесі національного піднесення в Естонії, як і в інших республіках Балтії, відіграв культурний чинник. Зокрема, вагомим інтегративним фактором стали свята пісні, що гуртували

людей. Наприклад, у вересні 1988 р. на Співочому полі в Естонії зібралися близько 300 000 осіб – майже 1/3 всіх естонців. Це дало привід назвати події 1988 р. «співочою революцією» [4, с. 32].

Щоправда, вже 1988 р. революційний кураж руху почав згасати. Так, наприклад, «екологічний потенціал», за яким хоч, як ми зазначили, і крилися більш амбітні цілі, було вичерпано. Офіційних мирних гасел щодо захисту довкілля вже не вистачало задля підтримання високого градусу загального революційного духу, для чого були потрібні нові більш радикальні тактики.

Наступним якісним кроком в оформленні республіканської опозиції стало утворення 1988 р. Народного фронту (офіційна назва – Народний фронт на підтримку перебудови, пізніше – Народний фронт Естонії (далі – НФЕ)), ідею про що вперше висунув його майбутній лідер Е. Савісаар у передачі «Поміркуємо ще» у квітні того самого року [6]. За своєю природою НФЕ органічно вписувався у загальний образ народних фронтів, виникнення яких у другій половині 1980-х рр. по радянських республіках та країнах соціалістичного табору стало системним. Народні фронти «зіграли головну роль у трансформації балтійських держав від авторитаризму до демократії західного типу» [5, с. 127].

На етапі заснування НФЕ, окрім філософа Е. Савісаара, рушійну силу руху становила невелика, проте рішуча група гуманітаріїв: соціолог М. Тітма, економіст Т. Маде та журналіст С. Каллас. Незважаючи на те, що на момент заснування НФЕ ніхто з перелічених осіб не перебував в авангарді революційного руху, разом вони змогли взяти на себе відповідальність зробити новий крок до здійснення національної мрії. Таким кроком стала пропозиція щодо реалізації на республіканському естонському рівні ідеї госпрозрахунку, яка передбачала високий рівень економічної незалежності від Москви. І хоча реалізація наведеної ідеї не передбачала повного від'єднання від Москви, вона містила претензії на той рівень економічної, а відповідно, і політичної самостійності, про який досі ніхто публічно не обмовлявся. Ідея НФЕ стрімко викликала підтримку не тільки інтелектуальних діячів та творчої інтелігенції, а й численних представників номенклатури, що виявили бажання бути причетними до демократичних змін. Необхідно зазначити, що заснування НФЕ відбулося не без дозволу офіційної влади, яка в особі ЦК Комуністичної партії Естонії (далі – КПЕ) фактично санкціонувала таку громадянську ініціативу. Не тільки не заважав розгортанню НФЕ, а й відкрито підтримував ідею та політику руху також союзний центр. Виникнення подібного роду рухів не тільки по країнах Прибалтики, а й по інших республіках СРСР розглядалося Москвою як джерело, що може надати прискорення Перебудові,

яка не виправдовувала покладених на неї надій у частині економічних зрушень.

НФЕ не був організацією із чітким членством, що протистояла іншим об'єднанням. У ньому взагалі не було членів. На чолі НФЕ перебував «ініціативний комітет», тоді як його первинні організації уособлювали «групи підтримки», що виникали стихійно. Разом із тим на етапі організації НФЕ було сформульовано вимогу про неприпустимість входження до складу керівництва фронту перших партійних та профспілкових керівників, враховуючи те, що вони вже перебували на керівних посадах. Таким чином, під прикриттям підтримки «курсу партії» було засновано організацію з незалежною ієрархією [8].

Проголошена у СРСР політика гласності дозволяла НФЕ діяти з максимальною користю для підвищення свого впливу та зростання легітимності. Чітка економічна програма, патріотичні виступи й гасла на захист рідного краю та мови, прагматичне позиціонування поміж союзною і республіканською комуністичною владою та представниками закордонних ЗМІ, а також підтримка з боку емігрантських кіл робили НФЕ в очах суспільства прогресивною політичною силою. НФЕ виглядав переконливою альтернативою, як порівняно з надконсервативною комуністичною номенклатурою, так і на фоні радикально налаштованих профспілок.

При цьому на перших порах існування НФЕ не висував вимоги щодо повного суверенітету. Замість цього серед цілей руху декларувалося досягнення широкої автономії у складі СРСР. Втім у центрі вочевидь не очікували, що природі народних фронтів, зокрема НФЕ, властивий стихійний розвиток і що за економічними деклараціями стрімко визріють незалежницькі гасла. Так, через рік після свого заснування НФЕ проголосив своєю метою досягнення повної незалежності республіки.

Зміцнення самостійницьких позицій НФЕ, зокрема, призвело до початку процесу дезінтеграції КПЕ, яку і до цього важко було назвати надійною опорою режиму. Республіканський осередок компартії в Естонії був одним із найменш численних у Радянському Союзі. За даними на 1981 р., КПЕ нараховувала 5,5% населення, що значно менше, ніж в інших республіках СРСР (крім сусідніх прибалтійських республік). Причому тільки 52% з республіканських комуністів того часу були етнічними естонцями [7, с. 312].

Тепер ідейні розбіжності поділили комуністів на прибічників демократизації, що відкрито вітали оформлення національного руху, та тих, хто виступав за збереження Естонії у складі СРСР. Зокрема, частина комуністів, що не поділяла загальнонаціональних самостійницьких настроїв, віддавала підтримку Інтернаціональному руху трудящих Естонії (далі – Інтеррух) та Об'єднаній раді трудящих колективів (далі – ОРТК). Навколо платформ цих об'єднань громадян консолідувались ті,

хто притримувався радянського шляху розвитку Естонії. Актив згаданих утворень становило російськомовне населення міст, переважно робітники, частково службовці, та насамперед технічна, а не гуманітарна, інтелігенція підприємств союзного підпорядкування. Їх підтримували ветеранські об'єднання, військові та адміністрації промислових підприємств, що також підпорядковувалися безпосередньо союзному центру [3, с. 83].

Водночас між двома названими опозиційними до революційного руху об'єднаннями були й істотні відмінності у принципах організації та декларованих цілях.

Від початку свого заснування Інтеррух позиціонував як організація, що також підтримувала Перебудову та пов'язані з нею процеси, зокрема утворення НФЕ. Однак у масовій свідомості етнічних естонців склався абсолютно негативний образ Інтерруху. Естонці ідентифікували Інтеррух як загрозу національному революційному піднесенню з боку емігрантів. Переконаність у тому, що Інтеррух є важелем у руках Москви, виключала можливість будь-якої співпраці інтеррухівців із реформаторами, а загострення конфронтації між ними в результаті сприяло радикалізації проваджуваних політик. Вдавшись до мітингів, а надалі і страйків, Інтеррух став відкрито розраховувати на втручання й підтримку союзного центру.

Більш прагматично позиціонувала себе ОРТК. Базою Ради стали трудові колективи підприємств союзного підпорядкування, а інструментами впливу могли бути задіяні серйозні економічні важелі. Керівництво республіканських стратегічних підприємств добре розуміло соціально-економічні наслідки відокремлення естонського господарського комплексу від загальнодержавного. Тому емігрантська технічна еліта, аби не опинитися збоку від революційних подій, прагнула зайняти своє місце у новому політикумі, чим отримати законні механізми впливу на політичний процес. Природно, що вирішальна роль в ОРТК належала директорам відповідних підприємств, що наклало свій відбиток на загальному ідейному змісті Ради. На відміну від Інтерруху, політика ОРТК була більш поміркованою, у ній на перший план висувався економіко-виробничий складник [8].

Проте, як і Інтеррух, поява ОРТК була зустрінута абсолютним відторгненням із боку етнічних естонців, зокрема об'єднаних навколо НФЕ. Подібно до Інтерруху ОРТК сприймалася реформістськими колами виключно в контексті промосковського впливу. У результаті, опинившись у жорсткій конфронтації з національними естонськими силами, Інтеррух та ОРТК були змушені зблизитись для спільного захисту інтересів іммігрантської громади.

Характеризуючи стосунки інтернаціональних рухів та народних фронтів у Прибалтиці, україн-

ський дослідник С. Кінка виокремлює низку проблемних моментів.

По-перше, мовне питання. Зниження частки корінного населення у балтійських республіках за радянських часів призвело до звуження простору вживання мов титульних націй, зокрема діловодство та технічна документація фактично перейшли на російську мову. Політика ж гласності дозволила титульним націям розпочати широку кампанію на користь законодавчого закріплення рідної мови. Але така ініціатива, відповідно, зачіпала російськомовних громадян, які недостатньою мірою володіли мовами титульних балтійських націй.

По-друге, питання громадянства. Із прийняттям декларацій про державний суверенітет у всіх трьох республіках Балтії розпочалась дискусія щодо впровадження республіканського громадянства. Основні варіанти надання громадянства були такими: «нульовий» варіант, що передбачав набуття громадянства за фактом постійного проживання на території республіки без застосування мовного або етнічного фактора та без цензу на постійне проживання протягом низки років; ідея, відповідно до якої на громадянство мали можливість претендувати лише правонаступники ліквідованих 1940 р. незалежних балтійських республік, тоді як відповідного права позбавлялися післявоєнні мігранти; середній варіант, що передбачав різноманітні цензи на проживання у республіці (від 3 до 10 років).

По-третє, протиріччя у поглядах щодо шляхів економічного розвитку. І головним питанням тут було: відбудеться перехід до ринкових відносин чи ні?. «Праві» сили, зокрема народні фронти, комітети громадян та комуністи, що поділяли погляди реформаторів, вимагали переходу до ринкової економіки. А інтеррухи розглядали лише варіант неглибокого реформування соціалістичної планової економіки [3, с. 84].

До заслуг реформаторів необхідно віднести активізацію законотворчої діяльності в республіці в дусі національного піднесення. У червні 1988 р. прийнято Указ Президії Верховної Ради ЕРСР «Про державну та національну символіку в ЕРСР», відповідно до якого синій, чорний та білий кольори було визнано національними. У жовтні того самого року національним визнано синьо-чорно-білий прапор. У листопаді 1988 р. Верховною Радою ЕРСР було прийнято «Декларацію про суверенітет». Тоді ж було унормовано верховенство республіканських законів над всесоюзними. Зокрема, останні набували чинності лише у разі їх погодження парламентом ЕРСР. Крім того, на користь утвердження державності у січні 1989 р. було прийнято Закон «Про мову». Державною мовою на території республіки визнавалася естонська, тоді як російська лишалася мовою міжнародного спілкування.

Зі свого боку консервативні кола естонської номенклатури та їх прихильники також вирішили зайняти діяльну позицію. Утім, якщо їхні опоненти активно займалися розбудовою незалежності Естонії, послідовники радянського шляху розвитку намагалися захистити наявний лад, пішовши на загострення стосунків із реформаторами. Зокрема, консерватори привертати увагу союзної влади до проблеми дискримінації за національною ознакою, що, на їх думку, мала місце у республіці. Так, типовим для тактики Інтерруху було прийняття резолюцій, масові зібрання, погрози страйків тощо. Крім того, у травні 1990 р. інтеррухівцями було вчинено спробу блокування роботи парламенту.

Але така тактика була нездатна принести позитивних результатів прорадянським силам через низку причин. По-перше, від самого початку перебудови російськомовні мігранти не мали такого накопиченого ідейного потенціалу, як корінні естонці. І тому, на відміну від останніх, діяльність інтеррухівців та їхніх однодумців загалом виглядала реакційною, а всі рішення та дії – запізними. По-друге, не пропонуючи нічого нового, а лише прагнучи зберегти радянську Естонію на фоні щораз більшої загальнонаціональної «самостійницької» ейфорії, послідовники марксистсько-ленінської ідеології виглядали відверто непереконливими. По-третє, на потенціалі консервативних кіл нав'язати програмну боротьбу реформаторам від самого початку негативно відображався дисбаланс у соціальній базі на користь робітників та інженерів. У лавах «лівих» була практично відсутня гуманітарна інтелігенція, творчий якісний потенціал якої у революційний час є вкрай важливим. Так, незважаючи на активне позиціонування, Інтеррух та Об'єднана рада трудових колективів програли протистояння з реформаторами та лібералами.

Тим часом кульмінацією організаційного потенціалу НФЕ стало ініціювання і проведення 23 серпня 1989 р. разом із Народним фронтом Латвії та литовським «Саюдісом» акції «Балтійський ланцюг». Під час цієї акції близько 2 мільйонів прибалтів об'єдналися у живий ланцюг від Талліна через Ригу до Вільнюса. Подію було приурочено до 50-річчя підписання пакту Молотова-Ріббентропа разом із секретним протоколом до нього, наслідком чого стала окупація Прибалтики СРСР.

Одночасно «Балтійський ланцюг» фактично увінчав лідерство НФЕ у революційній естафеті з іншими реформаторами. Залишення лідерських позицій НФЕ, хоч і стало певною несподіванкою для ватажків руху, виглядало досить природним. Центристської позиції НФЕ стало не вистачити для рішучого продовження демократичних змін.

Паралельно з падінням популярності НФЕ в Естонії активно тривав процес партійного будівництва. Втрачання комуністичною партією монополії на владу відкривало широкі можливості для наповнення

політичного середовища новими ідеями, стратегіями, брендами, програмами тощо. І такий вакуум почав швидко наповнюватися новими партійними проектами. За невеликий проміжок часу в Естонії з'являються Естонська консервативна народна партія, Естонська ліберально-демократична партія, Республіканська партія, Естонська зелена партія, Естонська соціал-демократична партія, Естонська партія підприємців, Естонська селянська центристська партія, Естонська християнсько-демократична партія тощо.

Однак масовість процесу партійного будівництва не завжди означала якість нових партій. Можливість стати лідером нової партії активно використовували колишні комуністи, які хотіли за рахунок цього дистанціюватись від свого минулого, заявивши про себе у новому світі. Звичним явищем стало запозичення брендів зі світової партійної практики. На порядок важче було наповнити нові проекти унікальним ідейним змістом, який би відрізняв його від інших партійних утворень.

Наявний ідейний розкол у середині КПЕ призвів до виходу з неї реформістського крила, яке змінило назву на Комуністична партія (самостійна) Естонії, що пізніше була перейменована на Демократичну партію праці Естонії. Та сама частина ортодоксальних комуністів, що лишилася вірною радянській ідеї, продовжила працювати в КПЕ, діяльність якої вже 1991 р. було заборонено новою владою.

Тим часом із втратою позицій НФЕ лідерство перебрали на себе більш радикальні і безкомпромисні ПННЕ і новий актор революційного часу – Рух комітетів громадян (далі – РКГ). На відміну від НФЕ, що був надто толерантним у діалозі з номенклатурними елітами, РКГ одразу проголосив курс на здобуття незалежності шляхом відновлення естонської державності, яку було примусово обіграно радянською владою.

Враховуючи те, що Естонію було окуповано СРСР, реформаторами було піднято питання незаконності всіх державних інституцій, утворених за радянської влади, тоді як реалізація волі естонського народу на незалежність вимагала способу, що мав би довіру суспільства. Так зародилася ідея скликання Конгресу Естонії. Легітимації конгресу серед корінного населення мало сприяти те, що право голосувати за кандидатів мали лише естонці, які проживали на території країни до окупації, та їхні потомки, незалежно від місця проживання на момент проведення виборів.

Скликання Конгресу було заплановано через організацію РКГ місцевих ланок, що здійснювали підготовку до виборів. І хоча на початку не всі були згодні із цією ідеєю, зокрема непопулярною вона була серед чинних парламентарів, у міру розгортання виборчої компанії необхідність у Конгресі визнали всі впливові сили та приєдналися до активної участі у виборах. Після обрання Конгресу Естонії

сам уповноважив себе на прийняття рішень, спрямованих на відновлення незалежності Естонії.

Легітимності Конгресу Естонії додавала і панівна на той момент офіційна влада в особі новообраної Верховної Ради ЕРСР. Остання істотно поступалася в авторитеті Конгресу Естонії. По-перше, парламент вийшов вкрай поляризованим за членським складом, що заважало віднаходити консенсус у питаннях порядку денного. По-друге, Верховна Рада ЕРСР сприймалася вже як рудимент радянської влади, що має згодом поступитися національному демократично обраному парламенту.

Вочевидь свою месіанську участь розуміли і члени Верховної Ради ЕРСР, що прийняли низку рішень на догоду відновлення естонської державності. Так, у березні 1990 р. Верховною Радою ЕРСР було прийнято Постанову «Про державний статус Естонії», якою визнано радянську владу в Естонії незаконною від моменту її встановлення. У травні того самого року прийнято Закон «Про символіку Естонії», яким радянську символіку замінено на історичну естонську. Також було проголошено перехідний період, результатом якого мала стати незалежність Естонії. Важливим є те, що наведені рішення ухвалювалися за наявності єдиного бачення Верховною Радою ЕРСР та Конгресом Естонії державотворчої стратегії. Так, Рада фактично реалізувала волю Конгресу, який визнала виразником національних інтересів естонців. У серпні 1991 р. Верховна Рада Естонської Республіки увінчала державотворчий процес проголошенням незалежності Естонії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Брусиловська О. Друга Естонська республіка: взаємовплив складових системної трансформації / О. Брусиловська, Н. Сіндецька // *Studia politologica Ucraino-Polona*. – 2013. – № 3 – С. 318–325
2. Велике переродження. Уроки перемоги капіталізму над комунізмом / А. Аслунд, Л. Бальцерович, К. Бендукідзе та ін. – Л. : Видавництво старого лева, 2015. – 436 с.
3. Кінка С. Інтернаціональні рухи у країнах Балтії (1988–1991): виникнення, діяльність, історичне значення / С. Кінка // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. – 2012. – № 5. – С. 81–88.
4. Кінка С. Роль культури у процесі перебудови (досвід країн Балтії) / С. Кінка // *Культурні трансформації в синхронії та діахронії: теорія і практика. Тези доповідей міжнародної наукової конференції*. – К. : Стародавній Світ, 2012. – 184 с.
5. Кінка С. Политический успех прибалтийских народных фронтов по результатам выборов 1989–1990 годов / С. Кинка // *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта*. – 2013. – № 6. – С. 124–128.
6. Народный фронт (Rahvarinne) [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.estonica.org/ru/%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%82_Rahvarinne.
7. Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз із зарубіжними країнами : [монографія] / [Р. Балабан, С. Брехаря, Г. Зеленько та ін.] ; за заг. ред. Ф. Рудича. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2016. – 488 с.
8. Становление политических организаций в современной Эстонии [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://docs.google.com/file/d/0BxtrOOxGILGHX19SSFozcFzZkZ1E/edit>.